

De aandacht voor de procedurele waarborgen van verdachten en beklaagden is de laatste jaren sterk toegenomen. De specifieke behoeften van zogenoemde kwetsbare verdachten worden daarbij expliciet erkend. Maar wat precies onder die kwetsbaarheid moet worden verstaan en wat die specifieke waarborgen dienen in te houden is nog steeds onduidelijk.

Dr. Lore Mergaerts (KU Leuven) deed onderzoek naar de bejegening van kwetsbare verdachten tijdens het vooronderzoek. In haar boek *Kwetsbare verdachten in de strafprocedure* biedt zij een diepgaand inzicht in de kwetsbaarheid van verdachten en reikt zij advocaten een leidraad aan om hen te helpen die kwetsbaarheid te onderkennen.

Naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Kwetsbare verdachten in de strafprocedure* had ik een gesprek met Lore Mergaerts over haar onderzoek.

Aandacht voor de kwetsbaarheid van verdachten is noodzakelijk om valse bekentenissen en gerechtelijke dwalingen te vermijden. Maar terwijl naar aanleiding van het Salduz-arrest in de nationale wetgeving en de rechtspraak meer aandacht wordt gegeven aan de kwetsbaarheid van verdachten, lijkt er in de publieke opinie een tegenovergestelde beweging aan de gang te zijn. De balans helt daar eerder over in het nadeel van de verdachte: het uitoefenen van procedurele rechten wordt door de publieke opinie vaak beschouwd als een ‘trucje van de advocaat’ om zijn cliënt vrij te krijgen, of iemand wordt al schuldig bevonden nog voor zijn proces gestart is. In de zaak Fabre zien we bijvoorbeeld dat Fabres kunstwerken uit de publieke ruimte worden verwijderd en dat de Biënnale Charleroi Danse onlangs besloot om zijn recentste werk uit het programma te schrappen. Ik kan me voorstellen dat het onderwerp van jouw onderzoek dan ook vragen oproept bij de strafrechtleek. Heb je dat ook tijdens jouw onderzoek ervaren?

Dergelijke uitgesproken reacties, die getuigen van een meer tegenovergestelde beweging, heb ik eigenlijk nooit gekregen. Wanneer ik met anderen sprak over mijn onderzoek, wierp dat nooit echt zo'n vragen op.

Men leek wel snel te vatten dat extra aandacht voor bepaalde verdachten nodig is. Dan gaat het wel vooral om de meer evidente gevallen, zoals verdachten die omwille van bepaalde individuele problematieken, zoals problemen die gepaard gaan met een mentale stoornis, niet in staat zijn om hun rechten uit te oefenen en extra ondersteuning nodig hebben.

Wat ik wel vaker extra moest toelichten was het feit dat verdachten wel eens problemen kunnen ervaren, en dus kwetsbaar kunnen zijn, als gevolg van de situatie waarin ze zich bevinden, bijvoorbeeld doordat ze moeite hebben met hun vrijheidsberoving of door de manier waarop ze worden verhoord. Daar wordt blijkbaar niet echt bij stilgestaan. Dat komt enerzijds doordat het tot op zekere hoogte ‘hun eigen schuld is’ dat schuldige verdachten in die situatie terecht zijn gekomen. Nochtans heb ik nooit dergelijke reactie gekregen. Anderzijds is het ook contra-intuïtief, die kwetsbaarheid vergroot bijvoorbeeld het risico dat een verdachte een valse bekentenis zou afleggen. Het is moeilijk om zich voor te stellen dat onschuldigen daartoe in staat zouden zijn.

In je inleiding stip je aan dat een onderzoek naar de kwetsbaarheid van slachtoffers of getuigen ook wenselijk is, maar dat dit buiten de scope van jouw onderzoek valt. Denk je dat er niettemin parallellen

zijn te trekken tussen de kwetsbaarheid van verdachten en die van slachtoffers en getuigen en dat sommige van jouw conclusies en aanbevelingen ook op die tweede groep van toepassing kunnen zijn?

Er wordt zowel in de regelgeving als in academisch onderzoek op een heel andere manier aandacht besteed aan de kwetsbaarheid van slachtoffers en getuigen. De kwetsbaarheid van slachtoffers en getuigen wordt net als bij verdachten weliswaar quasi-uitsluitend toegeschreven aan individuele kenmerken, maar daarbij wordt op andere factoren gefocust dan bij verdachten.

Zowel de regelgeving als het academisch onderzoek besteden op een heel andere manier aandacht aan de kwetsbaarheid van slachtoffers en getuigen.

Zo kijkt men bijvoorbeeld naar elementen die de waarneming van getuigen en slachtoffers kunnen belemmeren waardoor hun herinnering mogelijk niet accuraat is en hun verklaring vertekend. Bij slachtoffers wordt beleidsmatig vooral aandacht besteed aan hoe met hen moet worden omgegaan vanuit hun “kwetsbaarheid”, om slachtoffer te worden van bepaalde misdrijven, zoals mensenhandel, maar ook om secundaire victimisatie te vermijden.

Ik vind dat best bijzonder, want als je nagaat welke maatregelen zouden kunnen worden genomen om verklaringen van slachtoffers en getuigen te optimaliseren zodat die maximaal stroken met de waarheid én om te vermijden dat deze mensen ongepast zouden worden bejegend tijdens hun betrokkenheid in een strafprocedure, dan zou je kunnen stellen dat dat in grote mate dezelfde maatregelen zijn als diegene die de kwetsbaarheid van een verdachte kunnen compenseren. Denk bijvoorbeeld aan de bijstand door een advocaat, de audiovisuele opname van een verhoor, de mogelijkheid tot bijstand van een vertrouwenspersoon en het degelijk opleiden van de

politieële en justitiële actoren die vaak met kwetsbare verdachten in contact komen. Uiteindelijk moeten die maatregelen worden genomen om ervoor te zorgen dat de betrokkene maximaal aan de procedure kan deelnemen – en zijn rechten kan uitoefenen – en in het kader daarvan zo gepast mogelijk wordt bejegend. Dan maakt het volgens mij niet zoveel uit of het om een verdachte, slachtoffer of getuige gaat.

In september was je voorzitter van een studiedag van het CPS (Centre for Policing and Security) rond het gebruik van de polygraaf. Die registreert subtiele fysiologische veranderingen bij de testpersoon waaruit kan worden afgeleid of iemand al dan niet de waarheid spreekt. Voor een verdachte is een ondervraging op zich al een stresserende situatie. Een polygraaf test kan voor een kwetsbare verdachte dan ook extra problematisch zijn. Heb je hier in jouw onderzoek ook aandacht aan besteed?

Ja, maar slechts in ondergeschikte orde. Er is namelijk in de recente wettelijke regeling van de polygraaf (*nvdr. het gebruik ervan is slechts sinds begin 2021 geregeld in ons Wetboek van Strafvordering*) voorzien dat bepaalde personen niet mogen worden onderworpen aan een polygraaf test. Het gaat dan onder andere om minderjarigen jonger dan zestien jaar, zwangere vrouwen, personen met bepaalde stoornissen en verdachten die minder dan 48 uur geleden van hun vrijheid werden beroofd. De bepaling van deze categorieën sluit zeer nauw aan bij de factoren die kunnen bijdragen aan de kwetsbaarheid van een verdachte. Ik moet daarbij wel aanstippen dat de term ‘kwetsbaar’ hierbij totaal niet wordt genoemd in de regelgeving. Ik heb in het kader van mijn onderzoek dus wel aandacht besteed aan de polygraaf, maar louter vanuit die uitsluiting van bepaalde categorieën van verdachten en hun link met de wijze waarop kwetsbaarheid elders in de regelgeving en in de rechtspraak wordt benaderd.

Ik vind het niettemin absoluut goed dat bepaalde personen niet mogen worden onderworpen aan een polygraaf test, al ben ik eigenlijk tout court geen

voorzitter van dit instrument. Ik ben geen voorzitter van de wijze waarop de polygraaf wordt toegepast in België, waarbij de resultaten van de test ook als steunbewijs mogen worden gebruikt ter terechtzitting. Een ‘gewone’ ondervraging is op zich al zeer stresserend voor vele verdachten; bij een polygraaftest is dat hoogstwaarschijnlijk nog erger omdat zowel van de setting (een kleine ruimte) als van het toestel op zichzelf al een onvermijdelijke druk uitgaat. De diagnostische capaciteiten van een polygraaf om al dan niet waarachtigheid van leugenachtigheid te onderscheiden doen er dan eigenlijk al niet meer toe. Er is daarenboven wetenschappelijke discussie over de manier waarop de vragen worden gesteld die gepaard gaan met de registratie van de fysiologische reacties die een polygraaf meet.

In België wordt eigenlijk een suboptimale vraagtechniek gehanteerd, de zogenaamde “controlevraagtechniek”. Deze techniek is weliswaar relatief betrouwbaar voor het ontmaskeren van leugenaars, maar leidt ook tot vals positieve resultaten waarbij een onschuldige ontbrekt als leugenachtig wordt aangemerkt. Om dit risico te beperken, bestaat er een andere techniek die kan worden gebruikt, de zogenaamde “schuldige-kennistest” of “geheugendetectietest”. Deze test is misschien wat moeilijker toepasbaar in de praktijk en is iets minder betrouwbaar in het detecteren van verdachten die liegen, maar biedt meer bescherming voor onschuldigen omdat de kans dat zij ontbrekt worden aangemerkt als leugenachtig aanzienlijk lager ligt.

Op dit alles ben ik als dusdanig niet ingegaan in mijn onderzoek om ergens een grens te trekken. Het zou ons hier allicht net zozeer te ver leiden als ik mijn opvatting over de polygraaf degelijk zou willen onderbouwen. Ik verwijs de geïnteresseerden daarvoor graag naar het verslag van de studiedag en naar de bijdrage die ik hierover schreef.

Jouw onderzoek deelt de raadsman van een verdachte een cruciale rol toe. Het is de opdracht van de advocaat om zijn cliënt bij te staan, diens

integriteit te bewaken en ervoor te zorgen dat hij de juiste wapens in handen heeft om zijn onschuld te kunnen bewijzen. In jouw leidraad reik je een aantal instrumenten aan die de advocaat kunnen helpen om de kwetsbaarheid van zijn cliënt te onderkennen. In het vooronderzoek treden ook andere actoren op: de politie, het openbaar ministerie en de onderzoeksrechter. Het is in ons inquisitoire rechtstelsel hun opdracht om aan waarheidsvinding te doen, waarbij het in principe geen belang heeft of die waarheid in het voordeel of in het nadeel van de verdachte speelt. Je geeft in jouw boek aan dat deingesteldheid en competentie van die drie actoren ook een cruciale factor kunnen zijn in het uitoefenen van procedurele rechten. Is een instrument zoals jouw leidraad dan ook voor hen nuttig en kunnen zij hem ook toepassen? Uiteindelijk moeten ook zij zich hoeden voor valse bekentenissen en gerechtelijke dwalingen.

Misschien eerst even verduidelijken dat het niet zuiver mijn opvatting is dat de raadsman een cruciale rol heeft; dat is gewoon zo – al de aspecten die je opnoemt, behoren nu eenmaal tot het takenpakket van een advocaat. Dat is één van de redenen waarom ik heb gefocust op advocaten in dit onderzoek en specifiek voor hen een leidraad heb ontwikkeld om hen te ondersteunen bij het tijdig herkennen van de potentiële kwetsbaarheid van hun cliënt. Dat neemt inderdaad niet weg dat die leidraad – mits wat aanpassingen hier en daar – ook nuttig zou zijn voor die andere actoren tijdens een vooronderzoek.

De leidraad moet omkaderd en ingebed worden in een ruimere opleiding.

Ik vermoed dat die leidraad met name dienstig zou zijn voor de actoren die in de eerste lijn rechtstreeks in contact komen met verdachten, in het bijzonder voor verhoorders en desgevallend een onderzoeksrechter. Daarbij geldt – net zoals voor de advocatuur – dat de leidraad op zichzelf onvoldoende zal zijn om een juiste ingesteldheid teweeg te brengen en de nodige competenties en vaardigheden aan te leren. De leidraad moet daarom

omkaderd worden door en ingebed in een (ruimere) opleiding.

Voor de advocatuur heb ik daarvoor reeds een samenwerking met de Orde van Vlaamse Balies. De leidraad zal ingebed worden in de opleiding die zij aanbieden aan advocaten die in het kader van de permanentiedienst bijstand wensen te verlenen aan verdachten.

Voor politieambtenaren is dat minder voor de hand liggend, omdat er in de reguliere opleidingen maar weinig aandacht wordt besteed aan het verhoor. Die aandacht kan daarenboven sterk verschillen naargelang de politieschool en de lesgever. We merken dan ook dat het voor veel verhoorders moeilijk is om een verhoor in goede banen te leiden en goede vragen te stellen, en in het verlengde daarvan ook om de kwetsbaarheid van verdachten te herkennen en er adequaat rekening mee te houden. In die optiek zou een leidraad voor hen zeker kunnen bijdragen aan de eerste bewustwording, maar er is dus meer nodig. In samenwerking met het CPS, een rechtspsycholoog en een politiecommissaris organiseer ik sinds kort een driedaagse verhooropleiding om hieraan tegemoet te komen.

De vaststelling van de kwetsbaarheid van een verdachte blijkt veelal louter impliciet ingebed in het takenpakket van een advocaat en wordt meestal niet actief nagegaan of opgespoord. Contacten met cliënten zijn hoofdzakelijk op andere zaken gericht.

Voor jouw onderzoek heb je een aantal advocaten geïnterviewd. Uit die interviews blijkt dat zij de kwetsbaarheid van hun cliënt niet altijd correct of tijdig kunnen inschatten. Daarvoor zijn een aantal factoren verantwoordelijk, zoals het ontbreken van een vertrouwensband met een cliënt die ze nog maar pas ontmoet hebben. Blijkt uit jouw gesprekken dat ze zich van hun cruciale rol en deze

problematiek voldoende bewust waren? Of is die bewustwording eerder tijdens en naar aanleiding van jouw gesprekken ontstaan?

Op het belang van die vertrouwensband werd ik meermaals gewezen tijdens mijn gesprekken met advocaten. Wanneer de advocaat en de verdachte elkaar nog niet kennen, is het niet evident om snel inzicht te verwerven in de persoon van de verdachte en de redenen waarom die persoon wordt verdacht en verhoord. Buiten een beknopte mededeling van de feiten weet een advocaat op dat moment eigenlijk niks.

Ik kan me vervolgens goed voorstellen dat je als verdachte niet graag je “ziel op tafel legt” bij een wildvreemde waarvan je misschien niet goed weet dat die persoon echt enkel en alleen jouw belangen behartigt en niet zomaar alles zal doorvertellen aan de politie of eender wie. Het is dus voor een advocaat bijzonder moeilijk om tijdens zo’n overleg – dat in principe maar dertig minuten mag duren – alle informatie te verzamelen die cruciaal is om goed voorbereid bijstand te verlenen tijdens een verhoor.

Dat is een algemene moeilijkheid, en die wordt vaak nog verergerd wanneer er sprake is van enige vorm van kwetsbaarheid. Het maakt daarbij niet uit of een individueel probleem, zoals een mentale stoornis, of een situationeel aspect, bijvoorbeeld iemand die erg onder de indruk is van de situatie en daardoor enorm gestresseerd is, daaraan ten grondslag ligt.

Ik merkte echter op dat die kwetsbaarheid als dusdanig geen problematiek is waaraan bewust aandacht wordt besteed. Ik heb de indruk dat die bewustwording veeleer tot stand kwam en expliciet werd tijdens de interviews omdat ik de geïnterviewden er actief over heb bevraagd. De vaststelling van de kwetsbaarheid van een verdachte blijkt veelal louter impliciet ingebed in het takenpakket van een advocaat en wordt meestal niet actief nagegaan of opgespoord. Contacten met cliënten zijn hoofdzakelijk op andere zaken gericht, zoals het achterhalen van wat er precies gebeurd is, het informeren van de cliënt en het uittekenen van een verdedigingsstrategie. Dat neemt niet weg dat advocaten in hun poging om hun cliënt zo snel en

goed mogelijk te leren kennen en hen advies op maat te verlenen wel heel wat vragen stellen en het gedrag van hun cliënt observeren, waardoor die kwetsbaarheid, eerder “toevallig” aan het licht kan komen. Dat heeft als risico dat vooral eenvoudig op te merken problemen worden herkend, terwijl minder manifeste problemen onopgemerkt blijven. Ik durf echter wel te stellen dat de advocaten die hebben meegewerkt aan mijn onderzoek zich in de toekomst meer bewust zullen zijn van de problematiek van kwetsbaarheid en hier meer bij zullen stilstaan wanneer zij bijstand verlenen.

Naast de individuele advocaten die je gesproken hebt, heeft ook de OVB bijgedragen aan de ontwikkeling van jouw leidraad door hem aan een eerste praktijktest te toetsen. Zoals je eerder al aanhaalde, heeft de OVB zelfs besloten om hem in haar SUPRALAT-opleiding te verwerken. Hiermee wordt nogmaals aangetoond dat er nood is aan ondersteuning van de advocaat bij het onderkennen van kwetsbaarheid. Was die belangstelling van de OVB er onmiddellijk of heb je hen toch moeten overtuigen van het (praktische) belang van jouw onderzoek?

Deze thematiek was in België onontgonnen terrein.

Dat is geen makkelijke vraag. Ik heb wel wat moeite gehad om de poort naar de advocatuur te vinden voor mijn onderzoek. Dat ligt volgens mij niet zozeer aan een gebrek aan belangstelling voor mijn onderzoek vanuit de OVB, maar eerder aan het gebrek aan toegang tot de juiste contacten bij de OVB en om daar die belangstelling te wekken. Of misschien beter gezegd: om onze wederzijdse interesse aan elkaar kenbaar te kunnen maken. Als jonge en pas beginnende onderzoeker beschik je vaak nog niet over een uitgebreid netwerk. Je bent ook nog niet echt bekend ‘in het veld’. De OVB was bijvoorbeeld wel meteen bereid om een oproep tot medewerking aan mijn onderzoek te plaatsen in hun e-magazine *OrdeExpress*, maar advocaten zijn drukbezette mensen, waardoor je hen als

buitenstaander ook niet zo eenvoudig kan strikken, heb ik ondervonden. Die oproep was dus niet echt – om niet te zeggen echt geen – succes. Het werkte beter om via-via contact te leggen, bijvoorbeeld via een andere advocaat. Ik ben er eigenlijk pas echt in geslaagd om contact te leggen met de “kerngroep” binnen de OVB die bezig is met de opleiding voor strafrechtadvocaten toen mijn onderzoek al vergevorderd was. Daaruit bleek dat zij eigenlijk wel énorm enthousiast en geïnteresseerd waren – we hebben mekaar gewoon pas laat gevonden. Overtuigen was dus eigenlijk helemaal niet nodig.

Een valse bekentenis is een potentieel risico van een vorm van kwetsbaarheid.

Wat was eigenlijk de specifieke aanleiding die jou heeft getriggerd om precies dit onderwerp uit te kiezen?

Toen ik mijn bachelor Criminologie had behaald en me ging verdiepen in de masteropleiding, was ik niet helemaal overtuigd en raakte ik wat uitgekeken op de criminologische opleiding. Ik ben daarom op zoek gegaan naar andere masteropleidingen die aansloten bij mijn bacheloropleiding en kwam zo bij de masteropleiding Forensica, Criminologie en Rechtspleging in Maastricht terecht. Daar werd door een heel gedreven docent een vak rechtspsychologie gedoceerd, waarbij we gedurende enkele weken een echt strafdossier mochten analyseren. Zo leerde ik de voor mij nieuwe wereld van de rechtspsychologie kennen. Ik was daar zo door geboeid, dat ik nadien nog een master Psychology & Law in Maastricht heb gevolgd. Die opleidingen vormden voor mij de perfecte aanvulling op mijn bacheloropleiding criminologie.

Voor beide masteropleidingen heb ik een masterproef geschreven over verschillende aspecten van valse bekentenissen. Een valse bekentenis is een potentieel risico van een vorm van kwetsbaarheid bij de verdachte. Om onder meer de kans op valse bekentenissen te reduceren is het – naast andere preventieve maatregelen – belangrijk dat die kwetsbaarheid tijdig wordt herkend. Het werd me

echter gaandeweg duidelijk dat men hier in de praktijk nauwelijks toe in staat is en dat deze thematiek in België nog onontgonnen terrein was.

De destijds recente ontwikkelingen inzake het recht op toegang tot een advocaat in de vroege stadia van de strafprocedure – en dus de toegenomen en cruciale rol van de advocaat – vormden vervolgens de aanleiding om het onderzoek op hen te richten.

Tot slot: in jouw dankwoord schrijf je dat het traject van jouw proefschrift geen eenzame tocht was en dat je je oprecht hebt geamuseerd. Dat is opmerkelijk, want vaak hoor je dat het voeren van een doctoraatsonderzoek ondanks de steun van collega's, familie en vrienden toch een solitaire bezigheid is waaraan soms geen einde lijkt te komen. Wat heeft er voor gezorgd dat dit in jouw geval niet zo was?

Het is moeilijk om één specifieke reden te noemen waarom het voor mij geen eenzame tocht is geweest. Het is natuurlijk waar dat je een proefschrift uiteindelijk zelf moet schrijven – vaak ergens alleen aan je bureau, want tijd, rust en concentratie zijn wel nodig om dat voor elkaar te krijgen – maar dat hoeft niet per se een eenzame bezigheid te zijn. Ik ben de meeste van mijn tijd steeds omringd geweest door fijne collega's die ook interesse toonden in mijn onderzoek en met wie ik kon sparren over het onderzoek, maar ook over tal van andere zaken. Hetzelfde geldt voor mijn gezin, familie en vrienden: die zorgen sowieso ook voor de nodige ontspanning en afleiding.

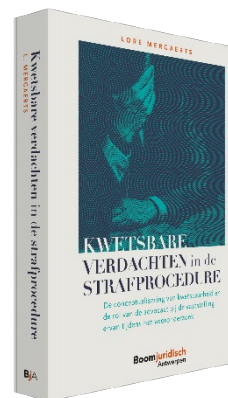
Ik heb daarenboven een hele goede verstandhouding met mijn promotor (*nvdv. Prof. Dirk Van Daele*). Hij liet mij weliswaar zeer zelfstandig en op mijn eigen manier en ritme werken, maar hij was wel 'op afroep' beschikbaar wanneer ik daar nood aan had.

Misschien nog belangrijker is het feit dat ik me nooit enkel en alleen op mijn onderzoek en het schrijven van mijn proefschrift heb gericht. Ik ben altijd met allerlei zaken tegelijk bezig geweest. Ik ben steeds veel betrokken geweest bij onderwijsactiviteiten,

heb me geëngageerd binnen de faculteit, samen met anderen gepubliceerd – ook over thema's die niet per se verwant waren aan mijn proefschrift –, zit in een enkele tijdschriftredacties en enkele netwerken en organisaties (zoals het CPS), waardoor je sowieso veel in contact komt met anderen en ook niet continu met onderzoek bezig bent. Hoewel dat soms ongetwijfeld het afronden van mijn proefschrift in het gevaar heeft gebracht wegens tijdsgebrek, zorgt dat ook wel voor de nodige afwisseling. Ik heb steeds alle facetten die een academische loopbaan te bieden heeft, proberen te benutten en ontdekken. Het academische is zoveel meer dan louter onderzoek voeren. Ik heb altijd gezegd dat ik gek zou worden als ik enkel en alleen met mijn onderzoek bezig zou kunnen en mogen zijn, dus ik kan me voorstellen dat het een eenzame bezigheid wordt wanneer je dat wel doet.

Kwetsbare verdachten in de strafprocedure

De conceptualisering van kwetsbaarheid en de rol van de advocaat bij de vaststelling ervan tijdens het vooronderzoek

Lore Mergaerts
december 2021 | 504 pp.
hardback | ISBN 978-94-6444-243-4
e-book | ISBN 978-94-6451-200-7
95 euro